

ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพ
ระหว่างประเทศ
(องค์การมหาชน)

เครื่องสีข้าวไม้ไผ่

ภูมิปัญญาการสีข้าวแบบโบราณที่ใกล้สูญหาย

เครื่องสีข้าวไม้ไผ่ เป็นเครื่องมือสำหรับสีเปลือกข้าว ให้หลุดร่อนออกจากเมล็ดข้าว โดยใช้แรงคนโยกหมุนให้เครื่องทำงาน มีลักษณะคล้ายโมที่ใช้ในการโม่แป้ง เป็นภูมิปัญญาอันชาญฉลาดของเกษตรกรไทยมาตั้งแต่สมัย ที่ประดิษฐ์เครื่องสีข้าวด้วยวัตุดิบที่หาได้ในท้องถิ่นนำมาใช้เป็นเครื่องทุ่นแรงในการทำให้เปลือกหลุดออกจากเมล็ดข้าวได้ดีกว่าการวิธีซ้อมข้าวด้วยครกมอง (ครกกระเดื่อง)

ข้าวที่ผ่านการสีด้วยเครื่องสีข้าวไม้ไผ่จะเป็นข้าวกล้องที่มีสีไม่ขาวเหมือนข้าวขัดขาว(ข้าวสาร) ที่ได้จากการสีข้าวด้วยเครื่องจักรอุตสาหกรรม โดยข้าวกล้องที่ผ่านการสีด้วยเครื่องสีข้าวไม้ไผ่จะยังคงมีเยื่อหุ้มเมล็ด และจมูกข้าวอยู่ครบถ้วน ข้าวกล้องจึงเป็นข้าวที่มีคุณค่าทางอาหารสูงกว่าข้าวขัดขาวที่ได้จากเครื่องจักรอุตสาหกรรมทั่วไป

คุณค่า ความสำคัญ ทางวัฒนธรรมของเครื่องสีข้าวไม้ไผ่

เครื่องสีข้าวไม้ไผ่ หรือ เครื่องสีข้าวโบราณแบบมือหมุน เป็นเครื่องทุ่นแรง ที่สร้างขึ้นด้วยวิธีการสานขึ้นรูปด้วยไม้ไผ่ เป็นหนึ่งในภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่มีการรู้จักนำวัสดุที่หาได้ง่ายจากธรรมชาติมาสร้างสรรค์เป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ที่เอื้อต่อการใช้งาน ในวิถีชีวิตประจำวัน นับเป็นภูมิปัญญาอันชาญฉลาดของเกษตรกรไทยที่ได้มีการประดิษฐ์คิดค้นมาตั้งแต่สมัยโบราณ และส่งต่อมาจนถึงลูกหลานในปัจจุบัน

เครื่องสีข้าวไม้ไผ่ มีกรรมวิธีที่ไม่ยุ่งยากและซับซ้อน ทุกครัวเรือนสามารถประดิษฐ์ขึ้นได้โดยง่าย เพียงมีพื้นฐานทางด้านงานจักสาน ก็สามารถทำเครื่องสีข้าวไม้ไผ่ไว้ใช้ภายในครอบครัวโดยมีต้นทุนที่ต่ำ ซึ่งถือเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่จะช่วยให้เกษตรกรสามารถพึ่งพาตนเองได้ การสร้างเครื่องสีข้าวไม้ไผ่ไว้ในครอบครัวจึงเป็นการประหยัดรายจ่ายและเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีให้กับครอบครัวได้มีกิจกรรมร่วมกันอีกด้วย

เครื่องสีข้าวไม้ไผ่ สามารถใช้งานได้ทันทีโดยไม่ต้องพึ่งพาเชื้อเพลิงใด ๆ ใช้เพียงแรงงานคนในการใช้มือหมุน เพื่อให้เครื่องเริ่มทำงาน จึงถือเป็นต้นแบบในการผลิตเครื่องสีข้าวอุตสาหกรรมในปัจจุบัน

เอกลักษณ์ทางกายภาพ และเอกลักษณ์ ที่โดดเด่นในเครื่องสีข้าวไม้ไผ่

เครื่องสีข้าวไม้ไผ่ ทำขึ้นด้วยเทคนิควิธีการเช่นเดียวกับเครื่องจักสาน ประดิษฐ์ด้วยการขึ้นโครงสร้างด้วยไม้เนื้อแข็ง และนำจักตอกไม้ไผ่มาสานขึ้นรูปแบบง่าย ๆ โดยสานให้มีลักษณะเป็นทรงกระบอกที่มีความสูงลักษณะคล้ายกับเครื่องโม่แป้ง

กลไกในการทำเครื่องสีข้าวไม้ไผ่ ไม่มีความซับซ้อน เป็นภูมิปัญญาที่เรียบง่าย สามารถทำตามกันได้ เพียงสานให้มีส่วนที่ใส่ข้าวเปลือกอยู่ด้านบน และส่วนที่รองรับข้าวที่ผ่านการสีอยู่ด้านล่าง มีคันโยกสำหรับหมุนฟันบดด้านบนเพื่อขัดเปลือกข้าวให้กระเทาะและไหลลงมาด้านล่าง กลไกดังกล่าวถือเป็นต้นแบบในการทำเครื่องสีข้าวในปัจจุบัน

องค์ประกอบอันถือเป็นเอกลักษณ์สำคัญในการประดิษฐ์เครื่องสีข้าวไม้ไผ่ มีส่วนสำคัญอยู่ 5 ส่วน คือ ท่อนฟันบน ท่อนฟันล่าง แกนหมุน ไม้คาน และคันโยก ท่อนฟันบนจะสานด้วยไม้ไผ่เป็นรูปทรงกระบอกสูงประมาณ 50 เซนติเมตร วัตเส้นผ่าศูนย์กลางยาวประมาณ 50 เซนติเมตร ใช้ไม้เนื้อแข็งขวางเป็นไม้คานให้ปลายไม้ทะลุผิวไม้ไผ่ที่สานท่อนฟันบนออกมาข้างละ 25 เซนติเมตร ไม้คานที่โผล่ออกมาจะเจาะรูให้ทะลุเพื่อให้สลักคันโยก ซึ่งมีเดือยสอดไว้สำหรับโยกหมุนได้โดยรอบ

ภูมิปัญญาที่สะท้อนทักษะเชิงช่าง
และเทคนิค หรือขั้นตอน
กระบวนการในเครื่องสีข้าวไม้ไผ่

เครื่องสีข้าวโบราณ มีความผูกพันกับวิถีชีวิตของคนไทยมาเนิ่นนาน ด้วยความคิดสร้างสรรค์ในการหยิบจับวัสดุจากธรรมชาติมาสานขึ้นรูปสอดประสานไปมาจนกลายเป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ ที่เอื้อต่อการใช้ชีวิตของเกษตรกรมาอย่างยาวนานและมีการสืบทอดส่งต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น โดยมีกรรมวิธีการผลิตเครื่องสีข้าวไม้ไผ่ ดังนี้

- การเตรียมวัสดุอุปกรณ์
 - เตรียมไม้ไผ่จักตอดิวขนาด 20 มิลลิเมตร เพื่อใช้เป็นแกนตั้ง
 - เตรียมโครงท่อนพื้นบน และท่อนพื้นล่าง รวมทั้งไม้ไผ่จักตอดิว ขนาด 10 มิลลิเมตร
 - เตรียมคานไม้แปรรูปขนาด 3 นิ้ว หน้า 1.5 นิ้ว
 - เตรียมแกนหมุน โดยใช้ไม้แปรรูปขนาด 3 นิ้ว หน้า 1.5 นิ้ว ปลายหนึ่งลดขนาดลงเพื่อสอดในตัวคานไม้
 - เตรียมคันโยกผ่อนแรง ทำด้วยไม้แปรรูปขนาด 3 นิ้ว หน้า 1.5 นิ้ว
 - เตรียมท่อนพื้นบนและท่อนพื้นล่าง ด้วยการใช้ไม้ไผ่สานเป็นรูปทรงกระบอกแตกต่างกันเพื่อใช้ในการ “ขัดเปลือก” นิยมสานให้มีขนาดความกว้าง 50 เซนติเมตร สูง 50 เซนติเมตร
 - เตรียมดินเหนียวและเกลือป่น ใช้เป็นเชื้อประสานท่อนพื้นบนและท่อนพื้นล่าง เป็นตัวช่วยป้องกันปลวกไม่ให้กัดกินเครื่องสีข้าว

• ชั้นโครง

โครงสร้างของเครื่องสีข้าวไม้ไผ่ นิยมใช้ไม้ตะโกเพื่อทำฐาน ด้วยวิธีการไขว้กันเป็นรูปกากบาท และใส่แกนสำหรับหมุนไม้กลิ้งกลม บริเวณระหว่างกลาง

• การทำท่อนพินบน

การทำลูกสับน หรือท่อนพินบน โดยนำไม้ไผ่หนึ่งปล้องผ่าให้ได้ 9 ซี่ เสียบเป็นปลอกทรงกระบอกใส่ให้ได้ 32 ซี่ แล้วใส่แกนหมุน แล้วใส่ช่องกรอกข้าวบริเวณคาน เสร็จแล้วเอาตอกสานให้แน่น แล้วเอาดินใส่ให้เต็ม อัดให้แน่น จนดินลงไปอยู่ด้านล่างติดพื้นดิน ดินด้านบนเรียกว่าดินปลวก ผสมน้ำตาทรายแดงและเกลือเพื่อให้น้ำซึมขึ้น หลังจากนั้นนำแผ่นไม้ แบ่งบริเวณพินบนเป็น 8 ส่วน โดยตอกไม้ลงไปให้แน่น เสร็จแล้วขุดดินส่วนที่เกินออกให้เรียบร้อย

- การทำท่อนพื้นล่าง

การทำลูกสี่ล่าง หรือท่อนพื้นล่าง ส่วนของปลอกเอาไปทำ ส่วนข้างล่าง ประกอบด้วยลูกสี่ล่าง และกระเบสี ซึ่งสานด้วยไม้ไผ่ สำหรับรองรับข้าวที่สีแล้ว เจาะรูให้ไหลลงไปที่กระบุง หรือถังรองรับ ตรงกลางของท่อนพื้นล่าง สำหรับกระเบสี จะใช้เวลาถึง 1 วัน เสร็จแล้วทำดอกสานให้เป็นลวดลาย

- การเคลือบ

การยากระเบ โดยการใช้ดินปลวกเอามาทุบใส่ตะแกรง แล้วทำการร่อนให้ละเอียด เอามาทุบแล้วผสมเกลือน้ำตาล จะทำให้ดอกยึดติดกันได้แน่นเพราะมีความเหนียว บางครั้งใช้กากกับขี้เลื่อย รำ หรือขี้วัว ในการเคลือบเพื่อไม่ให้เมล็ดข้าวร่วงหล่นลงมาเวลาสีข้าว

- การประกอบ

การประกอบชิ้นส่วนเข้าด้วยกัน โดยเอากระบะไปสวมใส่ในแกน มีมื่อสี (หรือคันทโยก) เมื่อเทข้าวเปลือกลงไปภายในท่อนพื้นบน เวลาท่อนพื้นบนหมุน ข้าวเปลือกจะไหลลงไประหว่างท่อนพื้นบนและท่อนพื้นล่างที่ขบกันอยู่ พื้นบนและพื้นล่างที่ใช้เสียดสี จะทำให้ข้าวเปลือกแตกออกจากเมล็ด

- ตรวจสอบความสมบูรณ์และทดลองใช้งาน ถือเป็นอันเสร็จสมบูรณ์

ภูมิปัญญาการรักษาเครื่องสีข้าวไม้ไผ่ ก็เป็นอีกหนึ่งเอกลักษณ์ที่ถูกคิดค้นด้วยความชาญฉลาดของเกษตรกรไทยในอดีต ที่คิดค้นการใช้ดินเหนียวมาอัดให้แน่นแล้วพรมด้วยน้ำเกลือเพื่อให้ดินรัดแน่นขึ้น เป็นการป้องกันปลวกไม่ให้เข้าไปกัดกินเครื่องสีข้าว ตรงศูนย์กลางท่อนพื้นบนทำเป็นรูกลวงไว้ เมื่อเทข้าวเปลือกลงไปภายในท่อนพื้นบน เมื่อหมุนแล้วข้าวเปลือกจะไหลลงไประหว่างท่อนพื้นบนและท่อนพื้นล่างซึ่งทำขบกันอยู่ พื้นบนและพื้นล่างที่ใช้เสียดสีกับเมล็ดข้าวเปลือกจะทำด้วยแผ่นไม้บาง ๆ สลับกับดินเหนียวคลุกกับเกลบยัดจนแน่นหลาย ๆ ชั้น รอบท่อนพื้นบนและพื้นล่าง โดยท่อนพื้นล่างจะสานด้วยผิวดอกไม้ไผ่ทำเป็นถาดขอบสูงรองรับข้าวกลิ้งที่สีแล้ว เจาะรูให้ไหลลงไปที่กรบหรือถังรองรับตรงกลางของท่อนพื้นล่าง การสีข้าวจะใส่ข้าวเปลือกเข้าไปในส่วนลึกเว้าของท่อนพื้นบน ใช้มือโยกหมุนตามทิศนาฬิกา จนได้เป็นข้าวกลิ้งแล้วนำมาซ่อมข้าวให้ขาวเป็นข้าวสารสำหรับหุงกินต่อไป

ครูบุญชู รัตนไชย
ครูศิลป์ของแผ่นดิน ประจำปี 2557

การอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญา ของเครื่องสีข้าวไม้ไผ่

เครื่องสีข้าวโบราณ เป็นภูมิปัญญาไทยที่น่าภาคภูมิใจ ถึงแม้ในวันนี้การสีข้าวสามารถใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาช่วยจนเกิดความคล่องตัวและมีประสิทธิภาพมากกว่าก็ตาม แต่ก็ควรอนุรักษ์ไว้เพราะว่า เป็นภูมิปัญญาที่น่าทึ่งและแสดงถึงสติปัญญาของชนชาวไทยในอดีต

แต่ในปัจจุบัน เมื่อในวิถีของการเกษตรเริ่มมีเทคโนโลยี มีเครื่องทุ่นแรงที่ใช้เครื่องจักร เครื่องยนต์เข้ามาแทนที่ เครื่องสีข้าวโบราณ ภูมิปัญญาไทยที่น่าภาคภูมิใจ กลับมีให้เห็นน้อยลง เครื่องสีข้าวไม้ไผ่ที่เคยมีมาในอดีต กลับมีสภาพที่เก่าและผุพังไม่ตามกาลเวลา แม้ลูกหลานในครอบครัวก็แทบไม่เห็นถึงความสำคัญ และไม่สืบสานต่อ กลับมีการใช้เครื่องมือที่ใช้เครื่องจักรเข้ามาใช้ในการสีข้าว เพราะมีความรวดเร็วมากกว่า “เครื่องสีข้าวไม้ไผ่” ที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาของบรรพบุรุษชาวไทยในอดีต จึงค่อยๆ ลดเลือนหายไปจากสังคมชาวนาไทยในปัจจุบัน จนอาจจะกลายเป็นหัตถกรรมแห่งภูมิปัญญาที่สูญหายไปไม่ช้านี้

หากแต่ในวันนี้ หากกล่าวถึง ผู้ที่ยังคงอนุรักษ์ รักษา และสืบสานการประดิษฐ์ “เครื่องสีข้าวไม้ไผ่โบราณ” ด้วยภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมมากกว่า 60ปี คงต้องกล่าวถึง ครูบุญชู ภิญโญ บุคคลสำคัญที่เป็นผู้อนุรักษ์การทำเครื่องสีข้าวไม้ไผ่ แห่งพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี และยังคงใช้เครื่องสีข้าวโบราณที่ประดิษฐ์ขึ้นเองในการสีข้าว เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างแท้จริงมาจนถึงในปัจจุบันด้วยความภาคภูมิใจ

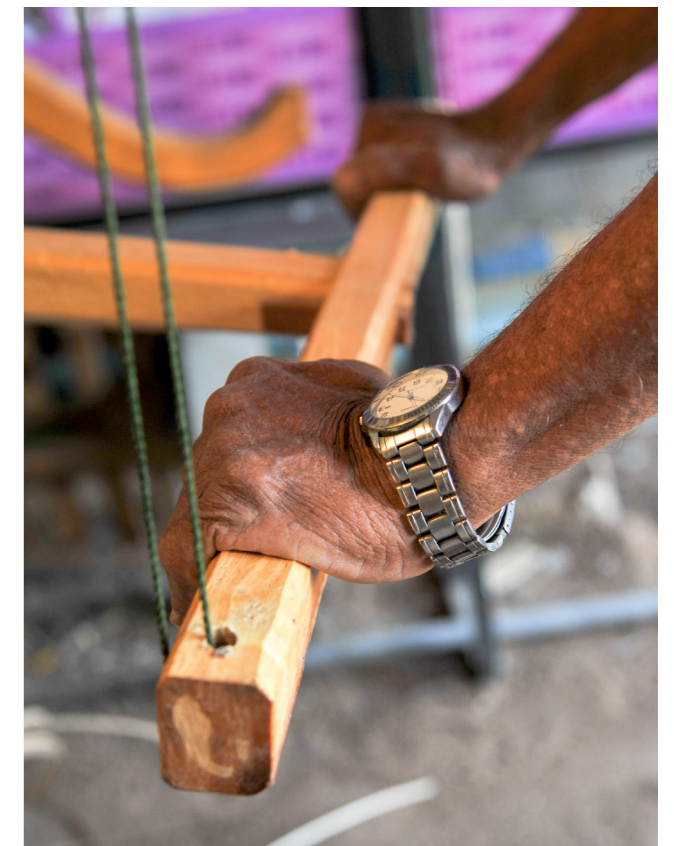
และแม้ว่าวัยที่ล่วงเลยเข้าสู่วัยชรามากแล้วในวันนี้ แต่ครูบุญชู ยังคงมุ่งมั่นใช้กำลังร่างกายที่ยังมีอยู่ประดิษฐ์เครื่องสีข้าวไม้ไผ่ ให้แก่ผู้ที่สนใจเห็นคุณค่า ควบคู่ไปกับการถ่ายทอดวิธีการและเทคนิคต่าง ๆ การทำเครื่องสีข้าวแบบโบราณ ด้วยความหวังที่อยากให้รุ่นใหม่มหันมาสืบทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องสีข้าวไม้ไผ่ ไม่ให้สูญหาย และอยู่คู่วิถีชีวิตของชาวนาไทยสืบต่อไป

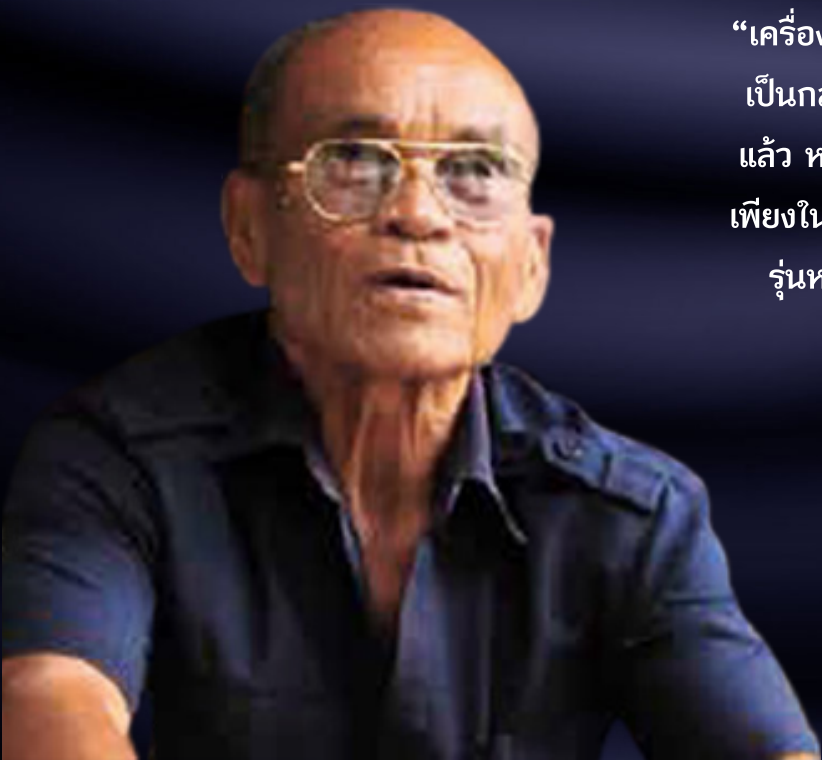
การถ่ายทอดส่งต่อภูมิปัญญาเพื่ออนุรักษ์สืบสาน และพัฒนาสร้างสรรค์ต่อยอดเครื่องสีข้าวไม้ไผ่

ครูบุญชู ภิญโญ ได้พยายามดัดแปลงผลิตภัณฑ์เครื่องสีข้าวไม้ไผ่โบราณ ให้มีความทันสมัย สามารถ เคลื่อนย้ายได้ง่ายขึ้น เพราะเครื่องสีข้าวไม้ไผ่แบบโบราณมีน้ำหนักมาก เวลาเคลื่อนย้ายต้องใช้กำลังคนถึง 4 คน จึงจะสามารถเคลื่อนย้ายได้สำเร็จ ครูบุญชูจึงปรับปรุงยุคด้วยการติดตั้งล้อไว้ที่ฐานของเครื่องสีข้าว เพื่อสะดวกในการลากไปใช้งานในที่ต่าง ๆ ได้โดยง่าย อีกทั้งยังมีการพัฒนารูปแบบเครื่องสีข้าวไม้ไผ่ให้มีขนาดที่เล็กลงเพื่อสามารถนำไปใช้เป็นของฝาก ของที่ระลึก และอุปกรณ์ในการตกแต่งสถานที่ เช่น โรงแรม รีสอร์ท และพิพิธภัณฑ์ เป็นต้น ซึ่งได้รับการตอบรับเป็นอย่างดี

ปัจจุบันครูบุญชู ภิญโญ ยังคงถ่ายทอดวิธีการและเทคนิคต่าง ๆ ให้กับผู้ที่สนใจโดยไม่หวังวิชา ด้วยความหวังที่อยากให้รุ่นใหม่มหันมาสนใจ เรียนรู้ และสืบทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องสีข้าวไม้ไผ่ ให้กลไกแห่งภูมิปัญญาโบราณแขนงนี้ไม่สูญหาย และอยู่คู่วิถีชีวิตคนไทยต่อไป

“เครื่องสี่ขาไม้ไผ่โบราณที่บรรพบุรุษประดิษฐ์ขึ้นมา นั้นเป็นกลไกแห่งภูมิปัญญา ที่แทบจะไม่มีให้เห็นอีกต่อไปแล้ว หากเราไม่ช่วยกันอนุรักษ์ สิ่งดีงามเหล่านี้คงเหลือเพียงในหน้าประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าเสียดายที่คนรุ่นหลังจะไม่มีโอกาสได้สัมผัสอีกต่อไปในอนาคต”

ครูบุญชู ภิญโญ

ครูศิลปะของแผ่นดิน ประจำปี 2557

**ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพ
ระหว่างประเทศ**
(องค์การมหาชน)

